

RELEVANTNOST TRANZICIJSKOGA MODELA U POSTKOMUNISTIČKOM KONTEKSTU

Pero MALDINI
Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik

UDK: 321.74(4-69)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 4. 2007.

U radu se polazi od pretpostavke da se tranzicijski model nije uspio uobličiti u koherentnu teoriju niti da može dostatno objasniti procese demokratskih tranzicija, osobito onih u postkomunističkim društvima. U analizi relevantnosti tranzicijskoga modela u postkomunističkom kontekstu propituju se njegove temeljne pretpostavke i identificiraju se razlike između južnih i postkomunističkih tranzicija. Budući tranzicijski model zanemaruje strukturne preduvjete i sociokulturne činitelje, izmiču mu specifični uzroci i priroda promjena. Naglašavanjem uloge aktera i normativno institucionalnom definicijom demokracije značenje i sadržaj demokracije reduciraju se na političku razinu. Istodobno se zanemaruju opseg i dubina promjena, koje u postkomunističkim društvima znatno nadmašuju razinu političke promjene. Usporedbom južnih tranzicija s postkomunističkima vidi se mnogo više različitosti koje je teško međusobno uspoređivati nego sličnosti čija bi komparacija bila korisna. Zaključuje se da je proces tranzicije postkomunističkih društava autohton i bitno drugačiji proces od južnih tranzicija te da se teorijski okvir tranzicijskoga modela pokazuje preuskim za njegovo objašnjenje, za što je potreban drugačiji i znatno širi teorijski pristup.

Ključne riječi: tranzicijski model, južne tranzicije, postkomunističke tranzicije, postkomunistička društva, demokratizacija

Pero Maldini, Sveučilište u Dubrovniku,
Ćira Carića 4, 20 000 Dubrovnik, Hrvatska.
E-mail: pero.maldini@unidu.hr

UVOD

U protekla tri desetljeća tranzicijski se pristup etablirao kao relevantan i utjecajan model u razumijevanju i objašnjenju procesa demokratizacije. Javlja se usporedno s padom totalitarnih režima na jugu Europe i Južne Amerike i s procesima demokratizacije tih društava koji su zamjetno utjecali na oblikovanje njegovih teorijskih pretpostavki. Značenju tranzicijskoga pristupa silno je pridonio i proces demokratske tranzicije postkomunističkih društava. Međutim, on je pred tranzicijski pristup postavio nove i kompleksne probleme, jer tranzicija postkomunističkih društava ima drugačija obilježja i u mnogočemu se razlikuje od južnih tranzicija.

Društvena je znanost prilično nespremno dočekala propast komunističkih društava potkraj 1980-ih. Naime, usprkos velikom broju kritičkih studija tzv. realnoga socijalizma, pad komunizma nitko nije uspio predvidjeti, pa tako ni dubinu promjena koje su nastupile unutar zapadnoga svijeta.¹ Iako mnogi fenomeni koji su doveli do ovih velikih promjena proizlaze upravo iz problema društvene (ne)moderniziranosti postkomunističkih društava, specifični i kompleksni transformacijski procesi u tim društvima nisu bili sasvim objašnjivi primjenom teorija modernizacije. To je dodatno utjecalo na istraživanje uvjeta transformacije političkih poredaka i učvršćenja demokracije, odnosno na razvoj tranzicijske teorije koja se dotad razvijala na iskustvima demokratskih tranzicija trećega vala,² osobito društava južne Europe i Latinske Amerike.

Tranzicijski se pristupi uspostavljaju nasuprot modernizacijskim pristupima,³ koji ističu strukturne činitelje kao determinante nastanka i održanja demokracije (demokracija je pitanje razvijenosti socioekonomskih uvjeta i drugih strukturnih činitelja⁴) te nasuprot kulturalnim pristupima koji ističu sociokulturne činitelje (politička kultura, povijesno naslijeđe) kao osnovu za mobilizaciju kolektivnih aktera prema promjenama.⁵ U osnovi, tranzicijska teorija smatra da teorija modernizacije prenaplašava ulogu strukturnih preduvjeta kao determinirajućih činitelja nastanka demokracije i tvrde da demokracija može biti stvorena neovisno o strukturalnom kontekstu.

Iako se tranzicijski pristup nije uobličio kao jedinstvena ni opća teorija, temeljne tranzicijske studije postulirale su osnovne pretpostavke na kojima se oblikovao prepoznatljiv teorijski model u tumačenju procesa demokratizacije.⁶ Međutim, čini se da taj model, u osnovi utemeljen na iskustvima trećega vala demokratizacije (poglavito iskustvima južnih tranzicija), nije sasvim primjeren u objašnjenju demokratske tranzicije postkomunističkih društava, čija iskustva izazivaju gotovo sve njegove temeljne pretpostavke. Naime, čini se da su

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.:
RELEVANTNOST...

različitosti mnogo izraženije nego sličnosti te da su međusobno teško usporedive. Osim toga, upitnom se čini i korisnost međusobne usporedbe. Stoga bi nas razmatranje ovih odstupanja moglo približiti odgovoru je li i koliko je tranzicijski model relevantan u objašnjenju demokratizacije postkomunističkih društava.

TRANZICIJSKI MODEL: TEORIJSKI OKVIR I PROBLEM

Jedno od osnovnih obilježja tranzicijskoga modela jest teorija aktera kao temeljni pristup u objašnjenju demokratizacije, osobito njezinih uzroka. U osnovi te teorije stoji viđenje demokracije kao djela promišljenoga djelovanja političkih aktera, odnosno mogućnosti otvaranja demokratizacijskih procesa ako se steknu uvjeti odgovarajućega djelovanja aktera koji to mogu ostvariti i bez obzira na strukturne preduvjete i specifičnosti društva. Takva stajališta i optimizam tranzicijskih pristupa u znatnoj su se mjeri zasnivali na uspjehu demokratskih tranzicija trećega vala. No čini se da taj optimizam nije sasvim opravdan, jer mnoge zemlje koje su otpočele tranziciju ni do danas nisu postale demokracijama, a obrazac djelovanja aktera nije potvrđen u brojnim društvima (osobito postkomunističkim) čije se tranzicijsko iskustvo razlikuje od pretpostavki modela.

Drugo temeljno obilježje tranzicijskoga modela jest slijed od tri faze tranzicije iz autoritarne vladavine u demokraciju kao opći obrazac uspostave demokracije u postautoritarnim društvima. Raznolikost tranzicijskih putova pokazuje da taj obrazac nije univerzalan. Štoviše, taj uzročno-posljedični slijed u mnogim se društvima nije dogodio ili pak nije proizveo odgovarajuće rezultate.

Nadalje, tranzicijski je model postulirao odgovarajuće strategije aktera (npr. paktovi među političkim elitama) kao primjerene obrasce političke transformacije. No iskustva postkomunističkih društava pokazuju da se struktura političkih aktera, njihova uloga i strategije njihova djelovanja u procesima demokratskih promjena osjetno razlikuju u odnosu na model (jednake strategije imaju različite rezultate, odnosno demokracija se ostvaruje različitim strategijama) kao i između pojedinih društava u tranziciji.

Konačno, isticanjem normativno institucionalne konstitucije demokracije i značenja izbora, a zanemarivanjem drugih činitelja demokratizacije, tranzicijski model u osnovi svodi demokratizaciju na političku promjenu. No promjene u postkomunističkim društvima svojim opsegom (dijelovima društva što ga obuhvaćaju) i posljedicama (političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturalnim) znatno nadmašuju razinu promjene političkoga poretka.

Prema rečenom, čini se da društvena stvarnost postkomunističkih društava odstupa od modela u gotovo svim njegovim temeljnim pretpostavkama. Štoviše, mnoge zemlje u kojima su otpočele tranzicijske promjene nisu postale demokratske niti su u tranziciji prema demokraciji. Isto tako, ustrajavanjem na tranzicijskom modelu ne uspijevaju se objasniti promjene (one se odvijaju drugačije od pretpostavki modela) niti se obuhvaćaju specifičnosti tih društava (one nisu zajedničke s društvima južne tranzicije), a utječu na opstojnost i razvoj demokracije u postkomunističkim društvima.

Postavlja se stoga pitanje teorijske i metodološke ispravnosti te svrhovitosti usporedbe postkomunističkih društava u tranziciji s društvima južne tranzicije. Postavlja se i pitanje relevantnosti tranzicijskoga modela u postkomunističkom kontekstu, ako teorijski okvir koji pruža ne može objasniti promjene u postkomunističkim društvima. Trebalo bi ustvrditi jesu li to razlozi koji opravdavaju razmatranje tranzicije postkomunističkih društava kao zasebnoga vala demokratske tranzicije (izvan konteksta trećega vala) i da li zbog svojih specifičnosti tranzicija postkomunističkih društava zahtijeva drugačiji teorijski pristup.

TEORIJA AKTERA I ZANEMARIVANJE STRUKTURALNIH I KULTURALNIH ČINITELJA

Osnovna teorijska podjela unutar studija transformacije poredaka i tumačenja političkih promjena koje vode demokraciji iskazuje se između strukturalnoga pristupa koji teži strukturalnim i "konfiguracijskim" objašnjenjima i tranzicijskog pristupa koji u središte stavlja proces promjene po sebi, tj. slijed događaja i strategijskih pomaka aktera. Strukturalni pristup kod procesa demokratizacije pretpostavlja da se povijesni akteri suočavaju s relativno uskim izborom, odnosno da su njihovi racionalni izbori jasno ograničeni distribucijom pripadajućih resursa te da je njihov interes maksimirati prihod i/ili moć u kojem okviru kalkuliraju svoje strategije. Drugim riječima, izbori su optimalna kalkulacija u uvjetima danih preferencija i institucionalnih ograničenja. Nasuprot ovome, tranzicijski je pristup procesno usmjeren i u središte svog interesa stavlja manipuliranje kognitivnim i normativnim okvirima samih aktera i njihovih suparnika te u tom okviru razmatra promjene političkoga poretka koje iz toga mogu proisteci. Prema ovom pristupu, izbori se odvijaju u stalnom redefiniranju akterovih percepcija preferencija i ograničenja (usp. Kitschelt, 1992., 1028; Przeworski, 1986., 52). Na taj način politički akteri imaju ključnu ulogu u procesu transformacije političkoga poretka. Strukturni pristupi i procesno usmjereni pristupi također se međusobno razlikuju i u metodologiji istraživanja i u načinu objašnjavanja političkih promjena.⁷

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.:
RELEVANTNOST...

Naglašavanje uloge političkih aktera u procesu demokracije jedno je od temeljnih obilježja tranzicijskoga pristupa, koji se zbog toga često poistovjećuje s teorijom aktera (iako je tu riječ o stanovitoj redukciji). Zastupnici teorije aktera tvrde kako uspješne tranzicije ovise o aranžmanima između političkih elita. Ni u jednom od njihovih slučajeva demokracija se ne događa kao rezultat procesa društvenoga razvoja ni određene strukturalne situacije. Oni tvrde da vješto političko vodstvo, uz odgovarajuće okolnosti, jest ključ dostignuća koja vode uspostavi demokratskih procedura za političku vlast. Također tvrde da nema tranzicije čiji početak nije posljedica (izravna ili neizravna) važnih podjela unutar samoga autoritarnog režima (primjeri većine južnih tranzicija). Kasnije, teorije aktera razvit će tezu o "paktu" među elitama prilikom tranzicije i tezu o "ravnoteži moći" koja propituje pregovaračku snagu demokrata nasuprot elitama staroga režima, kako bi odredili vjerojatnost demokracije. Demokracija po sebi može biti stvar načela, ali demokratizacija uključuje njihovo stavljanje u praksu kroz specifična i razrađena pravila i procedure (O'Donell i Schmitter, 1986., 10). U tom smislu oni pomiču pitanja demokratizacije od diskusije o preduvjetima u diskusiju o procesima, određujući nastanak demokracije kao rezultat akcije političkih aktera. Odatle proizlazi ključna uloga elita u tranziciji prema demokraciji, odnosno stav da su elite središnje, a javnost periferna.

U svom suprotstavljanju strukturalnim (modernizacijskim) pristupima, zastupnici teorije aktera nastoje pokazati kako demokracija može nastati bilo gdje i bez obzira na socio-ekonomske i sociokulturne uvjete ako postoji volja političkih aktera da provedu demokratske promjene. Njihov je stav da sve što je potrebno za demokratizaciju jest odluka političkih elita da se pokrenu prema demokraciji i sposobnosti tih elita da ne dopuste suprotne aktivnosti preostalih nedemokratskih snaga.⁸ Oni tvrde da se uvođenje i konsolidacija demokracije ne mogu objasniti činiteljima izvan kolektivnih akcija kroz koje se ovi procesi odvijaju, nego isključivo djelovanjem aktera.⁹

Međutim, da bismo opisali procese, valja rekonstruirati slijed akcija, ali se proces ne može objasniti akcijama koje su endogene tom procesu po sebi. Naime, političke elite ne djeluju u vakuumu. Prije svega, njihove akcije i njihovo političko ponašanje uvjetovani su sociokulturnim i političkim naslijeđem društva kojemu pripadaju, kao i preferencijama građana postavljenim u obliku političkih zahtjeva i očekivanja. Na taj način izbor strategija političkih aktera, kao i oblikovanje samih institucija, pod utjecajem su ovih sociokulturnih činitelja (usp. Edvardsen, 1997.). Iako početak samoga procesa tranzi-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.
RELEVANTNOST...

cije iz autoritarne vladavine može biti uzrokovan djelovanjem političkih činitelja (elita) neovisno o strukturnim činiteljima (što je iskustvo gotovo svih tranzicija potvrdilo), kasnija opstojnost demokracije, a posebno njezin razvoj i djelotvornost, ne ovise samo o njima.¹⁰ To je došlo do izražaja upravo u postkomunističkim društvima nakon pada autoritarnoga režima i normativno institucionalne konstitucije demokracije, kada su strukturalni činitelji (stupanj ekonomske i društvene razvijenosti) i kulturalni činitelji (političko-kulturalna obilježja aktera demokratizacije) jasno prevagnuli u oblikovanju političkih rezultata demokratizacije. Stoga se okvir teorije aktera ovdje iskazuje preuskim za objašnjenje demokratizacijskih procesa u ovim društvima.

MINIMALISTIČKA DEFINICIJA DEMOKRACIJE

Tranzicijska se teorija usredotočila u prvom redu na istraživanje uvjeta političke transformacije autoritarnih društava i uspostave demokracije. Pritom nije izabrala demokraciju kao neovisnu varijablu, nego proces demokratizacije (usp. Beyme, 1992., 111). Temeljne tranzicijske studije iznose institucionalističku i elektoralističku definiciju demokracije te potom prelaze na identifikaciju mehanizama promjene režima kao mnogo zanimljivijeg fenomena. Implicitno vjerovanje u određujuću važnost izbora dovelo je gotovo do izjednačavanja demokratskih višestranačkih izbora i uspostave normativno institucionalne konstitucije demokracije sa samom demokracijom.¹¹ Postojala su velika očekivanja da će izbori i institucije demokratskoga sustava bitno utjecati na demokratizaciju i participaciju. Međutim, izbori su mnogim postdiktatorskim, ali i dalje autoritarnim i nedemokratskim porecima, samo dali demokratsku legitimaciju. Neke od zemalja uspjele su ostvariti demokraciju, dok druge nisu. Neke su se vratile u nešto promijenjene, ali i dalje autoritarne, poretke. Većina ih je pak ostala u stanovitoj "sivoj zoni" (usp. Diamond, 1999., 22; O'Donnell, 1996., 34) kao nekonsolidirane ili nekompletne demokracije. Ta društva imaju neke attribute demokratskoga političkog života (formalna demokratska konstitucija, ograničeno djelovanje političke oporbe, redoviti izbori), ali imaju i ozbiljne demokratske deficite (nedjelotvornost institucija sustava, slab udio građana, česte zlouporabe prava što ih provode predstavnici vlasti, niska razina povjerenja u državne institucije).¹² Tako je tranzicija iznjedrila nov i specifičan fenomen rascjepa između izborne (formalne) i liberalne (djelotvorne) demokracije.

Institucionalna konstitucija temeljni je i nužni uvjet demokratskoga poretka. Međutim, on određuje tek minimum političko-institucionalnih i proceduralnih kriterija na temelju kojih se neko (tranzicijsko) društvo uopće može smatrati de-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P:
RELEVANTNOST...

mokratskim.¹³ Ističući važnost demokratskih izbora i institucionalne konstitucije demokracije, ovaj koncept zanemaruje potrebu aktivne uloge građana koji sudjeluju u politici i oblikuju demokratsku javnost u svrhu konstituiranja javnog interesa, definiranja društvenih ciljeva koji ostvaruju demokraciju i povećanja kontrole nad političkim elitama. Potpuno se zanemaruje i za demokraciju ključna važnost postojanja razvijenih oblika političke podrške, čija je osnova strukturirani sustav vrijednosti građanske političke kulture.¹⁴

Minimalističko viđenje demokratske konsolidacije definirano je u okviru što ga nudi politička demokracija. Demokracija se konceptualizira kao skup procedura, tj. natjecanje elita za vlast kroz kompetitivnu borbu za glasove birača (oponiranje i participacija ograničeni na slobodne i poštene izbore kao ključni kriterij u obilježavanju demokratskih poredaka). No ispunjenje minimalnih preduvjeta demokracije, poput održavanja kompetitivnih izbora i donošenja ustava koji jamči građanske slobode i politička prava, ne prevodi se automatski u javno ograničavanje izabраних dužnosnika (usp. Bunce, 2006., 602). Potpunije viđenje postulira liberalnu demokraciju, koja obuhvaća zahtjeve za ekonomsku jednakost, socijalnu pravednost, poštivanje prava i slobode. Demokracija ne sadržava samo političko natjecanje i izbore nego i ustroj mehanizama koji osiguravaju pouzdanost vlasti, građansku participaciju, kolektivne akcije i ostvarivanje širokoga kruga građanskih i političkih sloboda. Stoga se demokratizacija ne zaključuje normativno institucionalnom konstitucijom demokratskoga poretka. Ona je permanentni proces stalnoga povećavanja slobode pojedinca kroz sve veću participaciju, kontrolu političke vlasti i društveni razvoj uopće. U tom smislu kriteriji mjerenja demokracije određena (tranzicijskog) društva ne mogu biti minimalni, nego moraju obuhvatiti djelotvornost (performansu) demokratskoga sustava.¹⁵

FAZE TRANZICIJE

Još je Rustow u svom ishodišnom radu iznio pretpostavku da je stvaranje demokracije dinamički proces koji prolazi kroz tri faze: pripremnu fazu, fazu odlučivanja, u kojoj izbori i pregovori uskoga kruga političkih elita imaju posebno važnu ulogu, i habituacijsku fazu, u kojoj se građani i elite potpuno adaptiraju na novi sustav (Rustow, 1970., 356). Ove su se faze kasnije transformirale u liberalizaciju, tranziciju i konsolidaciju. Fazom liberalizacije otpočinje otvaranje, tj. razdoblje demokratskoga vrenja i političke liberalizacije. Slijedi faza demokratizacije, koju obilježava raspad autoritarnoga režima, uspostava novoga demokratskog sustava i nove političke vlasti na temelju općih i slobodnih izbora, uspostavljaju se demokratske institucije i novi ustav. Treća faza jest demokratska

konsolidacija, proces u kojem se demokratske forme transformiraju u demokratski sadržaj reformom državnih institucija, reguliranjem izbora, jačanjem građanskoga društva te adaptacijom društva na novi demokratski poredak.

Međutim, mnoge tranzicije trećega vala nisu slijedile pretpostavljeni slijed i sadržaj faza demokratizacije,¹⁶ pa tako ni društva postkomunističke tranzicije, u kojima su faze liberalizacije i demokratizacije obilježili znatno drugačiji odnosi (masovna mobilizacija, izostanak ili irelevantnost paktiranja među elitama, revolucionarne umjesto evolutivnih promjena). Konačno, procesi konsolidacije gotovo se nigdje nisu odvijali kao posljedica promišljene i racionalne politike demokratizatora, nego kroz nelinearne (nerijetko i kaotične) procese s usponima i padovima. Brojne zemlje koje su ušle u tranziciju nisu nikad postale demokracije, pa s obzirom na tu činjenicu sam pojam "tranzicijske zemlje" stoga može biti upitan i, zbog svoje nepreciznosti, od nevelike analitičke koristi.

Najveći broj tranzicijskih studija posvetio se pretežno prvim dvjema fazama tranzicije, dok je proces demokratske konsolidacije ostao nedorečen. Razloge tomu treba tražiti u potrebi tranzicijske teorije da se konstruira analitička kronologija u stvaranju demokracija i usredotoči na objašnjenja kako politički akteri potiču i uvjetuju tranziciju iz autoritarne vladavine u demokraciju. Osim toga, proces demokratske konsolidacije stoji u stanovitoj opreci naspram prve dvije faze tranzicije. Naime, ta faza nije konceptualizirana kao prve dvije faze u kojima su središnji akteri i institucionalni standardi jasno određivi. Čini se da tranzicijski model (koji pretpostavlja uvjete minimalne demokracije i podrazumijeva središnju ulogu političkih aktera) i ne može na jednak način obuhvatiti cjelinu odnosa i akcija unutar procesa demokratske konsolidacije, koji su znatno složeniji i dugotrajniji nego odnosi i akcije unutar prve dvije faze. To se, prije svega, odnosi na socioekonomske i sociokulturne činitelje, koji u procesu demokratske konsolidacije postkomunističkih društava imaju vrlo izraženu ulogu. Naime, konsolidacija podrazumijeva trajnost i djelotvornost, povezanost s građanskim društvom i građanstvom te mehanizme djelotvorne kontrole političke vlasti.¹⁷ Ako uzmemo u obzir činjenicu da su brojne zemlje u tranziciji zastale upravo u ovoj fazi i nisu uspostavile djelotvornu demokraciju, to je značenje procesa demokratske konsolidacije veće od samoga čina izlaska iz autoritarne vladavine. Stoga se za razumijevanje ovoga procesa nameće potreba znatno širega analitičkog pristupa nego što to omogućuje tranzicijski model. Osim političkih aktera i institucionalnih aranžmana, on stoga nužno uključuje i mnoge druge subjekte, prije svega organiziranost i razvoj građanskoga društva i demokratsku resocijalizaciju (proces sociokulturne adaptacije

društva na novi demokratski poredak¹⁸) kao ključne činitelje procesa demokratske konsolidacije.

RAZLIKOVANJE JUGA I ISTOKA

Zastupnici tranzicijskog pristupa iskazali su tendenciju postavljanja tranzicijskoga modela kao univerzalnog obrasca demokratizacije primjenjivog na sva društva.¹⁹ Budući da je tranzicijski model u znatnoj mjeri oblikovan pod utjecajem iskustava tranzicija trećega vala, osobito južnih tranzicija, njegova univerzalnost i primjenjivost u kulturalno, politički i ekonomski različitim društvima postaje upitna. Tako razlike između južnih i postkomunističkih tranzicija mogu biti dovoljan razlog za propitivanje relevantnosti modela kao valjanoga teorijskog okvira u analizi tranzicija postkomunističkih društava.²⁰

Jedna od temeljnih razlika ogleda se u drugačijem tipu i strukturi autoritarne vladavine prije demokratskih promjena. Naime, državni socijalizam osjetno se razlikovao od birokratskog autoritarizma i drugih oblika diktature u Latinskoj Americi i južnoj Europi po temeljnim društvenim i političkim dimenzijama. Te su dimenzije (socijalna struktura, ideologija, konfiguracija političkih i ekonomskih elita, obrasci civilno-vojnih odnosa, pozicija u međunarodnim odnosima) bitno utjecale na oblik, tijek i dosege kasnijih tranzicijskih promjena. Budući da se te dimenzije znatno razlikuju, stvorile su i drugačije kontekste društvenih i političkih promjena.

Tranzicijski model implicitno počiva na pretpostavci da su demokratske tranzicije ostvarene na izgrađenim i djelotvornim državama. Proces demokratizacije pretpostavlja promjenu političkoga poretka, a time i političkoga sustava, dakle određenu rekonstrukciju državnih institucija (kao što su novi izborni sustav, parlamentarna i pravosudna reforma), ali kao modifikaciju postojećih država. Međutim, ono što se ovdje držalo samorazumljivim, kod tranzicija postkomunističkih društava tek je trebalo ostvariti. Riječ je o kontinuitetu državnosti država južne Europe i Latinske Amerike, koji se ogleda u njihovu dugom postojanju u statusu samostalnih država (bez obzira na različite političke poretke koji su se s vremenom izmjenjivali). Nasuprot njima stoji izrazit diskontinuitet država istočne Europe koje su u procesima stalnoga mijenjanja. Te promjene i nestalnost ogledaju se ne samo u promjenama političkih poredaka nego i u promjenama temeljnih državnih atributa, poput državnoga statusa (često su bile dio višenacionalnih tvorevina, s ograničenim suverenitetom ili bez njega), teritorija (promjene državnih granica) i stanovništva (migracije nakon ratova i sukoba). U ovom kontekstu treba istaknuti i to da je raspad sovjetskoga bloka omogućio

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.
RELEVANTNOST...

proces nacionalne liberalizacije za više zemalja (kao posljedica oslobođenja od sovjetskoga tutorstva). Isto tako, kraj socijalizma označio je početak procesa državnog osamostaljenja za više nacija (kao posljedica kraja unutrašnje vlasti federalnih država SSSR-a, Jugoslavije i Čehoslovačke). Izgradnja države u ovim društvima u mnogočemu je kompatibilna i paralelna s izgradnjom same demokracije. U tom smislu, država, nacija i identitet bili su i još su u samom središtu tranzicijskih procesa u mnogim postkomunističkim društvima, dok su u društvima južne tranzicije praktički irelevantni.

Gradeći se na iskustvima južnih tranzicija, tranzicijski model ističe odlučujuću važnost oblika tranzicije (prije svega strategije aktera) na proces demokratizacije, smatrajući ga formativnim činiteljem koji usmjeruje i oblikuje kasniji politički razvoj i tip postautoritarnoga režima.²¹ No upravo razlike vezane za oblik tranzicije ovdje su ključne. Za demokratizaciju u Latinskoj Americi i južnoj Europi karakterističan je bio proces premošćivanja između staroga i novoga poretka. Tranzicijski je model upravo takav postupni, "paktovski" oblik postulirao kao najuspješniji.²² Međutim, za postkomunistička društva karakterističan je upravo suprotan proces, tj. potpuni raskid svih veza sa starim komunističkim sustavom. Štoviše, što je raskid bio radikalniji, to je kasniji proces demokratizacije bio uspješniji.²³

Tako je u postkomunističkom kontekstu proces promjene režima pretežno bio revolucionaran, a ne evolutivan. Najveći broj postkomunističkih tranzicija obilježili su pokreti odozdo, odnosno masovna društvena mobilizacija koja je u nekim slučajevima imala razmjere revolucija. Pregovori i kompromisi u ovim društvima imaju minornu ulogu u procesu promjene režima. Ni bezizlazna situacija (važan uvjet i uzrok pregovora elita u južnim tranzicijama) u postkomunističkim tranzicijama nije imala važniju ulogu (usp. McFaul, 2002., 221-222). Dominantna dinamika bila je konfrontacija, a ne kompromis i pregovori između stare elite i novih društvenih pokreta, upravo suprotno Huntingtonovoj tvrdnji da su pregovori i kompromis među političkim elitama u središtu demokratizacijskoga procesa (usp. Huntington, 1991., 147-149, 153). U onim postkomunističkim društvima gdje se kompromis dogodio (npr. neke od zemalja bivšeg SSSR-a), proizveo je potpuno suprotne učinke. Tranzicije odozgo u bivšim komunističkim režimima nisu proizvele demokracije nego nove diktature. Čini se, stoga, da paktiranje i kompromis ne objašnjavaju uzroke (ne)uspjeha u demokratskoj konsolidaciji postkomunističkih društava.²⁴

Ni jedan slučaj južnih tranzicija nema sličnosti s nekim od karakterističnih difuznih procesa koje smo vidjeli u post-

komunističkim društvima (osobito u istočnoj Europi). Masovna mobilizacija koja je obilježila postkomunističke tranzicije potpuno je izostala u društvima južne tranzicije. Time što je tranzicija prema demokraciji u većini istočnoeuropskih zemalja počela masovnim prosvjedima, a ne paktom političkih elita, iskazao se neposredan i pozitivan utjecaj na proces demokratizacije koji leži izvan sfere visoke politike.

Masovna mobilizacija u postkomunističkom kontekstu stvara brojne funkcije. Ona označuje slom autoritarnoga poretka i stvara prošireni osjećaj postojanja alternative tom poretku. To osnažuje političku oporbu, osiguravajući joj snažno zaleđe i političku moć u pregovorima s autoritarnom vlašću, koja je prisiljena na pregovore s oporbenim vođama ili na odstupanje. Masovna mobilizacija može smanjiti neizvjesnost tako da utječe na preferencije i političko ponašanje autoritarne vlasti, odnosno na podjelu moći između njih i oporbe. Konačno, masovna mobilizacija stvara mandat za korjenite promjene prevedene u pobjedu demokratskih snaga na prvim kompetitivnim izborima (usp. Bunce, 2003., 172, 189).

Masovni pokreti iznjedrili su demokratske vođe koji su nakon prvih kompetitivnih izbora došli na vlast. Što su snaga pokreta i njegov demokratski potencijal bili veći, to je snažniji bio utjecaj na demokratska obilježja postkomunističkoga poretka (to potvrđuju primjeri najuspješnijih tranzicija postkomunističkih društava srednje Europe). Demokratski potencijal masovnih pokreta stvorio je određena očekivanja građana i dao mandat vođama da ta očekivanja ispune. Moglo bi se stoga reći da su demokrati na vlasti ključan činitelj u razvoju novih demokratskih poredaka i bez obzira na oblik tranzicije.²⁵ Naime, u onim društvima gdje je raspodjela moći jasno favorizirala demokrate i gdje su demokrati imali moć donošenja odluka tranzicija se kretala prema ostvarenju liberalne demokracije. U onim društvima gdje je raspodjela moći favorizirala reformirane predstavnike staroga režima ili nedemokratsku oporbu uspostavili su se novi oblici autoritarne vladavine, bez obzira na oblik tranzicije i formalno institucionalnu konstituciju demokracije. Stoga se čini da bi model koji bi stavio u središte odnose političke moći i ideja bio primjereniji analitički okvir od primarne pozicije pregovora i suradnje elita kao bitnih činitelja demokratske tranzicije u postkomunističkim društvima.

Za južne tranzicije moglo bi se ustvrditi da se odvijaju kao demokratizacija postojećega političkog poretka, dok se postkomunistička društva utemeljuju kao izvorno nove demokracije. U ovome se očituje možda i najveća razlika između ovih dviju tranzicija. U postkomunističkom kontekstu, tranzicija prema demokraciji označuje radikalnu promjenu

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.
RELEVANTNOST...

ukupnoga društvenog sustava. Uz promjenu političkoga sustava (prijelaz iz političkoga monizma na politički pluralizam, iz jednopartijskoga sustava u višestranačku parlamentarnu demokraciju), tu je riječ i o potpunoj promjeni ekonomskoga sustava (prijelaz iz socijalističkoga centralnoplanskog gospodarstva na tržišnu privredu) i promjeni socijalnog sustava (prijelaz iz uvjeta kolektivističkoga društva zajamčenih socijalnih prava i visoke socijalne sigurnosti na uvjete relativne socijalne nesigurnosti, tržišno reguliranih odnosa i smanjenih funkcija socijalne države). Dok društva južne tranzicije obilježava prethodno postojanje tržišta, financijskih institucija i poslovno-poduzetničkoga sektora, u nekadašnjim komunističkim društvima oni gotovo potpuno izostaju (zemlje bivšega SSSR-a) ili su rudimentarno razvijeni (zemlje istočne i srednje Europe). U južnoj Europi i Latinskoj Americi dogodila se promjena režima (promjena koja je obuhvaćala samo političko-institucionalnu razinu), a u postkomunističkim društvima istočne i srednje Europe promijenio se čitav društveni sustav (promjena političkoga poretka, ekonomskoga i društvenoga sustava).²⁶

Logikom procesa demokratizacije što ga predvode političke elite, tranzicijski model implicitno ne pridaje značenje egzogenim činiteljima, poput međunarodnog okruženja. Međutim, kod tranzicije postkomunističkih društava međunarodno okruženje ima važnost koja se očituje dvojako: u uzrocima demokratizacije i u kontekstu u kojemu se demokratizacija odvija. Dok su se južne tranzicije odvijale u relativno predvidivim i izvjesnim uvjetima bipolarne podjele svijeta, raspad komunizma označio je kraj takva svijeta i početak oblikovanja nove, kompleksnije međunarodne konstelacije te uzrokovao početak postkomunističkih tranzicija. Ekonomska i strategijska pozicija u međunarodnom sustavu zemalja srednje i istočne Europe u odnosu na zemlje juga Europe i Latinske Amerike znatno se razlikuje. Zemlje Istoka nisu bile članice zapadnih integracija, što je utjecalo na drugačije tranzicijske putove i oblike demokratizacije.²⁷ Postkomunističke, a osobito istočnoeuropske, tranzicije odvijaju se pod utjecajem i unutar međunarodnoga sustava koji je i sam u određenoj tranziciji koja je dinamizirana upravo tranzicijom postkomunističkih društava (transformacija europskih demokracija u smislu proširenja EU i međusobne prilagodbe starih i novopridošlih članica). Ono što je uključeno u istočnoeuropske tranzicije nije samo modifikacija vanjske politike nego i temeljita redefinicija uloge države u novom međunarodnom sustavu (usp. Bunce, 1995., 121), a čega nije bilo u zemljama južne tranzicije.

Glavnina tranzicijskih studija, ističući važnost institucionalnih promjena (političke elite, institucije sustava, političke

stranke, izbori, interesne grupe), ne obraća dovoljno pozornosti sociokulturnim činiteljima, prije svega političkoj kulturi, koja kao skup vrijednosti, uvjerenja i orijentacija čini osnovu političkoga ponašanja, podjednako individualnih i kolektivnih aktera tranzicijskih promjena. Štoviše, iskazuju sumnju i nazivaju "područnim" i manje vrijednim studije postkomunističkih tranzicija koje ne dijele pretpostavke tranzicijskoga modela (usp. Wiarda, 2001., 485-488). Međutim, ekonomska razvijenost, povijesno naslijeđe, zemljopisni položaj, etnički sastav, socijalna i religijska osnova te politička kultura postkomunističkih društava temeljito se razlikuju od onih u južnoj Europi i Latinskoj Americi. To razlikovanje nije toliko važno po svom sadržaju koliko po stupnju utjecaja na oblikovanje i dinamiku procesa demokratizacije. Naime, ti činitelji osjetno utječu na tranzicijske putove i dosege demokratizacije, uvjetujući objektivne mogućnosti i ograničenja (performanse političkog sustava), odnosno političke preferencije i političko ponašanje aktera političkih promjena (podjednako političkih elita i građanstva), koje, za razliku od društava južnih tranzicija, u postkomunističkom kontekstu imaju naglašenu ulogu u procesima demokratizacije.²⁸ Usporedbom južnih tranzicija s postkomunističkima otkrivaju se i drugi važni činitelji u oblikovanju demokratske perspektive, a koji nedostaju u većini tranzicijskih studija (interakcija između ekonomske i političke transformacije, važnost građanskoga društva i javnosti, moćan utjecaj međunarodnih činitelja, uloga nacionalizma i političkih opcija ljevice i desnice). Stoga se te razlike moraju uzeti u obzir kad se istražuju tranzicije na ovom području.

ZAKLJUČAK

Tranzicijski se pristup u protekla tri desetljeća uspostavio kao relevantan i utjecajan teorijski okvir objašnjenja procesa demokratizacije. No usprkos doista brojnim tranzicijskim studijama, nije se uspio uobličiti u koherentnu teoriju niti ponuditi model kojim se mogu postaviti opće zakonitosti koje bi vrijedile za sva društva ili za većinu društava u tranziciji. To se posebno vidi kod demokratske tranzicije postkomunističkih društava. Na temelju prethodnoga razmatranja, ovdje bismo mogli zaključiti sljedeće:

– Tranzicije postkomunističkih društava pokazale su svu važnost autoritarne prošlosti u oblikovanju tranzicijske stvarnosti, a što je tranzicijski model potpuno zanemario. Iskustvo komunizma i njegov naknadni utjecaj na dinamiku političkih promjena u ovim društvima bitno se razlikuje od iskustava autoritarnih režima Juga.

– Demokratska konsolidacija postautoritarnih društava pretpostavlja ne samo formalnu nego i djelotvornu demokraciju,

što uključuje izgradnju sustava koji jamči građanska prava i slobodu, participaciju i kontrolu političke vlasti. Davanjem prednosti političkoj dimenziji i definiranjem demokracije minimalnim uvjetima (elektoralna i normativno institucionalna definicija demokracije) tranzicijski je model bitno reducirao značenje i sadržaj demokracije (razdvaja demokraciju od njezina osnovnog značenja: vladavine naroda).

– Tranzicijski je model preglasio ulogu političkih aktera i njihova djelovanja, smatrajući ih autonomnim činiteljem, štoviše determinantom demokratskih promjena. Međutim, pokazalo se najprije da je ta uloga, iako važna, u osnovi kratkoročna i zavisna. Tako su djelovanje političkih elita i izbor njihovih strategija u postkomunističkim društvima bitno određeni sociokulturnim činiteljima (osobito političkom kulturom, koja oblikuje političko ponašanje i djelovanje podjednako elita i kolektivnih aktera) i preferencijama građana (koje oblikuju politička očekivanja i političke zahtjeve). Tranzicijski model ne poštuje značenje djelovanja građanskoga društva, socijalne i političke borbe građanstva u konstrukciji demokracije (osobito masovne mobilizacije), koji u postkomunističkim tranzicijama imaju naglašenu ulogu. Stoga se okvir teorije aktera ovdje iskazuje preuskim za objašnjenje demokratizacijskih procesa u ovim društvima.

– Ograničeni karakter promjena na Jugu (demokratizacija političkoga poretka) jedan je od razloga zašto se demokratska tranzicija u okviru tranzicijskoga modela mogla svesti na proces koji uključuje samo političke elite i njihovo djelovanje. Nasuprot tome, ono što je ključno kod postkomunističkih tranzicija jest potpuno preuređenje ne samo političkoga nego i čitavoga društvenog sustava. Za razliku od društava južne tranzicije, gdje su se promjene odvijale postupno i u znatno manjem opsegu, postkomunistička su društva podvrgnuta korjenitim ekonomskim, socijalnim, kulturalnim, političko-institucionalnim i međunarodnim transformacijama u vrlo kratkom razdoblju.

– Zbog opsega i dubine društvene transformacije, u postkomunističkim se društvima politička promjena ne može promatrati odvojeno od ekonomske i socijalne promjene. Tu se iskazuje ovisnost tih promjena o sociostrukturnim preduvjetima. Tranzicijski model potisnuo je argumente modernizacijske teorije (strukturni preduvjeti kao endogeni činitelji demokratizacije), no već nekoliko godina nakon prvih demokratskih promjena u tranzicijskim društvima oni su se jasno iskazali kao determinirajući činitelji, čija (ne)razvijenost koči ili ubrzava demokratizaciju.

– Tranzicijski je model posvetio relativno slabu pažnju inače vrlo važnom utjecaju međunarodnog okruženja (kao eg-

zogenog činitelja demokratizacije), koje je kod postkomunističkih tranzicija imalo presudnu ulogu u otpočinjanju demokratskih promjena i zamjetan utjecaj u kasnijem demokratskom razvoju.

– Brojne tranzicijske studije previše su naglasile sličnosti i umanjile značenje inače velikih razlika među društvima u tranziciji. Usporedbom južnih tranzicija s postkomunističkima vidi se da je mnogo više različitosti koje je teško međusobno uspoređivati nego sličnosti čija bi komparacija bila korisna. Budući da su različitosti, a ne sličnosti, ono što je najizraženije, postavlja se pitanje nisu li upravo te različitosti specifičnosti i moguća glavna osnova analize tranzicije postkomunističkih društava. Ako je tako, onda usporedbe s južnim tranzicijama i izvođenje generalizacija na toj osnovi nemaju previše smisla ni koristi. Smisljena komparativna analiza zahtijeva usporedbu različitosti (varijacija) u odnosu na određena zajednička obilježja. No ako zajednička obilježja nisu relevantna (zato što su različita uzroka) ili izostaju (u jednom ih društvu ima, u drugom nema), usporedba (naoko) istih ili sličnih obilježja teško može biti korisna. Tranzitolozi smatraju očite razlike varijacijama u zajedničkom procesu tranzicije iz autoritarne vladavine u demokraciju. Međutim, uzročni procesi koji te razlike proizvode nisu isti. U postkomunističkom kontekstu riječ je o drugom i drugačijem procesu demokratizacije, koji se upravo zbog toga ne može podvesti ni analizirati kategorijama prvoga. On nije varijacija općega i zajedničkoga procesa, nego autohtoni proces s vlastitim uzrocima i specifičnostima. Stoga bi se moglo ustvrditi da su tendencije primjene tranzicijskoga modela kao univerzalnog obrasca u objašnjenju procesa demokratizacije neutemeljene.

Tranzicijski je model bio koristan u razdoblju trećega vala demokratizacije, kada su se često i iznenadno događale političke promjene. Objašnjavajući kako elite paktiraju ili kako kompromisi oblikuju nove demokracije i pridonose njezinoj institucionalizaciji, tranzicijski je model omogućio bolje razumijevanje mikroprocesa (sloma autoritarnoga režima, otvaranja demokratske tranzicije i mehanizama demokratske konstrukcije). To je bio primjeren fokus za istraživanja u prvoj fazi demokratizacije. Međutim, otad su prošla tri desetljeća i mnoge zemlje u kojima su kreatori politike ustrajali na nazivu "tranzicijski" ne nalaze se u tranziciji prema demokraciji, a demokratske tranzicije koje se odvijaju u znatnom broju ne slijede model.

Demokratske tranzicije postkomunističkih društava, čiji su uzroci, oblici i putovi demokratizacije bitno drukčiji, izazvale su tranzicijski model u svim njegovim pretpostavkama, upozorivši na njegov deficit kad je riječ o objašnjenjima cjeline tih procesa. Promjene u ovim društvima svojom kompleks-

nošću i specifičnostima postavljaju zahtjeve za drugačijim pristupima procesima demokratizacije, znatno širim nego što je to tranzicijski model. Usprkos znatnom broju studija, još je relativno malen stupanj suglasnosti u pogledu uzroka demokratizacije i razlika u demokratskim dosezima u postkomunističkim društvima, a još manji oko toga kako to objasniti u odgovarajućem teorijskom kontekstu.²⁹

U novim konceptualizacijama tranzicije postkomunističkih društava, različitosti rezultata i putova, složenost i dugoročne promjene trebali bi biti u središtu promišljanja. Njihovo obilježje trebalo bi biti pomicanje diskusije o uzrocima demokracije prema konsolidaciji demokracije kao glavnoj temi, tj. prema identificiranju onih činitelja koji omogućuju opstanak novim demokracijama i onih koji ih čine krhkima i slabima, možda i prema novom modelu političke promjene koji bi bio smješten u krajolik današnjice, ne zadržavajući se na obrascima i projekcijama ranijega razdoblja. Takav model ne bi razvoj demokracije razmatrao u odnosu na razinu ostvarenja demokratskih rješenja preslikanih iz drugih društava "uzora", nego bi istraživao kvalitetu (djelotvornost) demokracije na osnovi ostvarenja njezinih temeljnih vrijednosti i stupnja legitimnosti u svakom pojedinom društvu.

Stoga bi za raspravu o demokratizaciji bili znatno primjereniji oni pristupi koji bi u središte stavili opstojnost novih demokratskih poredaka i kvalitetu demokracije, a ne broj tranzicija koje su otpočele ili se odvijaju. Riječ je, prije svega, o usredotočenosti na djelotvornu demokraciju, shvaćenu kao oblik reguliranja odnosa moći na način kojim se povećavaju mogućnosti i širi prostor političke participacije građana (njihov utjecaj i sudjelovanje u procesima donošenja kolektivno obvezujućih odluka) te jačaju mehanizmi kontrole političke vlasti (prije svega građansko društvo i javnost kao prostor javnopolitičkoga diskursa i artikulacije društvenih interesa). Osim toga, takav bi pristup trebao istraživanja usmjeriti i prema dvjema nerazvijenim temama demokratizacijske literature: izgradnji nacije i izgradnji države (tzv. "treća tranzicija"), koje imaju ključnu važnost u razvoju demokracije u mnogim postkomunističkim društvima, te prema dimenziji međunarodnog okruženja kao specifičnoga i važnoga činitelja u procesima demokratizacije postkomunističkih društava. Konačno, prevladavanje karakterističnoga rascjepa između formalne (normativno institucionalne) i stvarne (djelotvorne) demokracije nužno pretpostavlja proces demokratske resocijalizacije. Stoga bi sociokulturna adaptacija trebala imati posebno važno mjesto u istraživanjima i razumijevanju demokratizacije (osobito demokratske konsolidacije) postkomunističkih društava.

BILJEŠKE

---

¹ Usp. Beyme, 1996., 6-7; Nagle, Mahr, 1999., 41-43, 62-63.

² U zadnjem tromjesečju 20. stoljeća političke promjene u raznim dijelovima svijeta upozorile su na važnost i vitalnost demokracije. Smatrane su komponentama širega, globalnoga trenda demokratizacije, poznatog kao "treći val demokratizacije". Obilježene su: a) padom desničarskih autoritarnih režima u južnoj Europi sredinom 1970-ih, b) zamjenom vojnih diktatura izabranim civilnim vladama diljem Latinske Amerike od kraja 1970-ih do kraja 1980-ih, c) slabljenjem autoritarnih vladavina u dijelovima istočne i južne Azije od sredine 1980-ih, d) krizom komunizma i urušavanjem režima u istočnoj Europi krajem 1980-ih te raspadom SSSR-a i uspostavom post-sovjetskih republika početkom 1990-ih, e) slabljenjem jednopartijskih režima u zemljama supsaharske Afrike u prvoj polovici 1990-ih (usp. Huntington, 1991.).

³ Tradicionalne teorije demokratizacije, posebno modernizacijska teorija, općenito se odnosila na razumijevanje zašto demokratizacija otpočinje. Modernizacija je uzimala dugoročnu perspektivu političkih promjena identificirajući strukturne preduvjete promjena u društvu. Nasuprot tome, tranzicijske studije u središte pozornosti stavljaju politiku uspostave demokracije koncentrirajući se na razdoblje koje neposredno slijedi nakon sloma autoritarnoga režima i na ponašanje političkih elita. Polazište tranzicijskih pristupa u objašnjenju demokratizacije jest Rustowljeva kritika modernizacije (Rustow, 1970.). On je smatrao glavnim nedostatkom modernizacijske teorije to što brka funkcionalne osobine zrelih demokracija (koje utječu na njihov razvoj) s uzrocima novih demokracija (koji demokracije uspostavljaju). Kritikom naglašavanja strukturnih činitelja kao preduvjeta demokratizacije on je usmjerio pozornost prema političkim činiteljima i stavio naglasak na procesni pristup demokratizaciji. Njegova tvrdnja da činitelji koji održavaju demokraciju stabilnom ne moraju biti oni koji je i stvaraju (Rustow, 1970., 346) označila je početak tranzicijskih pristupa u objašnjenju demokratizacije.

⁴ Teza o modernizaciji kao razvojnem slijedu povijesnih obrazaca i demokraciji kao rezultatu razvoja građanske klase i buržoazije (usp. Moore, 1993.) i teza o vezi između socioekonomske modernizacije i demokracije (usp. Lipset, 1959.) odredile su teorijsko polazište koje objašnjava pojavu i konsolidaciju demokracije strukturnom modernizacijom društva.

⁵ Usp. Almond, Verba, 2000.; Diamond 1999.; Eckstein, 1988.; Edvardsen, 1997.; Inglehart, Welzel, 2005.; Putnam, 2003.; Pye, 1965.; Welzel, Inglehart, 1999.

⁶ Usp. Rustow, 1970.; O'Donnell, Schmitter, 1986.; Przeworski, 1986.; Przeworski, 1991.; Huntington, 1991.; Linz, Stepan, 1996.; Karl, Schmitter, 1991.b.

⁷ Strukturalisti preferiraju sustavne makrokvantitativne ili konceptijski disciplinirane kvalitativne usporedbe sa zemljama kao analitičkim jedinicama. Nasuprot njima, procesno usmjereni pristupi okreću se oko deskriptivne dijakronijske rekonstrukcije pojedinačnih slučajeva promjene poretka s vrlo malo sustavnih analiza većega broja zemalja, zbog čega često ostaju na razini ilustracija i dojma (usp. Kitschelt, 1992., 1028).

⁸ Takav stav imao je uporište u brojnim tranzicijama trećega vala, od kojih su se neke dogodile i u društvima gdje se nikada nisu očekivale (npr. u Mongoliji, Albaniji ili Mauretaniji). Dinamizam trećega vala omogućio je relativizaciju socioekonomskih i kulturalnih pretpostavki demokracije (poput onih da samo ekonomski razvijene zemlje sa srednjom klasom i naslijeđem protestantskog individualizma mogu postati demokratske).

⁹ Demokratizacijski procesi mogu biti objašnjeni jedino rekonstrukcijom akcija političkih aktera (O'Donnell, Schmitter, 1986., 16; Karl, Schmitter, 1991.b, 270). Čitav proces koji utječe na stabilnost političkih poredaka ovisi o akciji političkih činitelja, a ne o uvjetima (Przeworski, Limongi, 1997., 176).

¹⁰ Za razliku od južnih i nekih drugih tranzicija trećega vala, gdje je uloga političkih elita ključna, djelovanje političkih aktera u postkomunističkim društvima samo je jedan (iako važan, svakako ne jedini, a ponekad ni najvažniji) segment procesa demokratizacije koji uključuje niz drugih činitelja, poput djelovanja masovnih pokreta, socijalne i političke borbe građanstva u konstrukciji demokracije te utjecaja vanjskih činitelja.

¹¹ Usp. O'Donnell, Schmitter, 1986., 65; Karl, Schmitter, 1991.a; Huntington, 1991., 7; Linz, Stepan, 1996., 3-15; Dawisha, 1997., 40-44; Parrott, 1997., 4-8; Jackman, Miller, 2005.; Przeworski, Limongi, 1997.; Whitehead, 2002., 36-57.

¹² Više od polovice tranzicijskih društava moglo bi se označiti neliberalnim demokracijama. Stoga je potrebno jasno konceptualno razlikovanje između formalne demokracije i liberalizma zapadnoga tipa. Demokracija bez konstitucionalnoga liberalizma nije odgovarajuća, ali je i opasna, jer nosi eroziju slobode, zloupotrebu vlasti, etničke podjele, čak i rat. Novi prostor političke borbe jest između konkurentskih vizija koje obilježavaju kvalitetu demokratskoga poretka (usp. Zakaria, 1997., 42-43).

¹³ U svom vrlo utjecajnom radu Karl i Schmitter (1991.a) ultimativno preferiraju demokraciju kao skup procedura za kreiranje institucija i vlade. Tvrde da je demokracija previše apstraktan koncept da bi se vezao za bilo kakav koristan način i, umjesto toga, smatraju da ima više smisla uspostaviti "proceduralni minimum" za funkcioniranje demokracije.

¹⁴ Usp. Almond, Verba, 2000.; Diamond, 1999., 161-217; Dalton, 2006., 35-76.; Eckstein, 1988.; Edvardson, 1997.; Inglehart, Welzel, 2005.; Putnam, 2003.; Welzel, Inglehart, 1999.

¹⁵ Iako minimalističke i proceduralne konceptualizacije demokracije (za razliku od maksimalističkih) posjeduju analitičku prednost koja pomaže u razlikovanju između demokracija i nedemokracija, kod mjerenja konsolidiranosti demokratskoga poretka one su nedostatne. S jedne strane, upitno je da li je demokracija doista konsolidirana kada su vidljivi višestruki rascjepi između demokratske vladavine i političkoga ponašanja. S druge strane, u opsegu u kojem se društva demokratiziraju buduća komparativna istraživanja više će se usredotočiti na razlike nego na sličnosti (usp. Enarnacion, 2000., 495).

¹⁶ Npr. neke od uspješnih tranzicija, poput Tajvana, Koreje i Meksika, uopće nisu išle tim putem. Njihov politički razvoj upravo je supro-

tan modelu. Ondje se dogodila polagana i postupna liberalizacija, bez "mekolinijaša" u redovima vlasti, s organiziranom oporbom, koja je na regularnim izborima uspjela pobijediti i otpočeti s demokratskim promjenama (usp. Carothers, 2002., 14).

¹⁷ Demokracija se pojavljuje kada podređene socijalne grupe postignu dovoljan pristup državi u mjeri da je mogu transformirati. Kao rezultat, država više nije, ni na koji neposredan način, instrument zaštite vladajuće klase. Demokracija je tada zaokret u ravnoteži vlasti unutar građanskoga društva. Stoga objašnjenje demokratizacije mora obratiti pozornost na ulogu masovne participacije i borbe za građanska prava i građanstvo (usp. Rueschmeyer i sur., 1992., 63-68, 83-120).

¹⁸ Usp. Maldini, 2006.

¹⁹ Usp. Huntington, 1991.; O'Donnell, Schmitter, 1986.; Linz, Stepan, 1996.; Przeworski, 1991.

²⁰ Tranzicija postkomunističkih društava sagledavana je kroz konceptualne leće izvedene iz iskustava južne Europe i Latinske Amerike, uz konstataciju kako je ta regija tek koristan izvor podataka koji obogaćuju već postojeću tranzicijsku literaturu (usp. Kopecký, Mudde, 2000., 518).

²¹ Ta je teza u središtu tzv. "path dependent" analiza i artikulirao ju je niz autora koji nastoje objasniti probleme i perspektive demokratske konsolidacije njihovom uvjetovanošću oblikom tranzicije iz autoritarne vladavine (usp. O'Donnell, Schmitter, 1986., 11, 36-39; Linz, Stepan, 1996., 71-72; Haggard, Kaufman, 1995., 14-15, 109-150, 368-71; Huntington, 1991.; Karl, Schmitter, 1991.b).

²² Demokracija nastaje kao rezultat tranzicijskih trenutaka u kojima je ravnoteža moći između podržavatelja i oponenta autoritarnoga režima relativno ujednačena i stoga neizvjesna. Budući da ni jedna strana nema dovoljno snage za samostalno izvođenje promjene režima, strane optiraju za provedbu pakta oko podjele vlasti. Politička demokracija prije je proizvod bezizlaznosti i entropije nego jedinstva i konsenzusa. Ona nastaje više iz međusobnog straha među oponentima nego kao promišljeni rezultat sporazumnoga nastojanja da se napravi demokratski aranžman. Umjereni evolucijski proces smatra se dobrim za nastanak demokracije, revolucionarni se smatra lošim (usp. O'Donnell, Schmitter, 1986., 37-38).

²³ Prvi kompetitivni postkomunistički izbori označuju demokratski prijelom jer proizvode odlučujući poraz za autoritarnu vlast. Najbolji prediktor kasnijih političkih i ekonomskih puteva jest da li kompetitivni izbori proizvode odlučujuću pobjedu za: a) liberalnu opoziciju, b) neliberalnu opoziciju ili c) rezultiraju ravnotežom snaga. Prvi slučaj donosi demokratski prijelom; drugi slučaj autoritarnu vladavinu; treći slučaj "djelomično slobodne" demokracije ili neki hibrid. Ono što je važno za dinamiku u prvom slučaju jest da je politički prijekid s prošlošću povezan s razvojem masovne mobilizacije, usvajanjem značajnih ekonomskih reformi i kraće razdoblje recesije koje slijedi razmjerno brz povratak ekonomskom rastu i političkoj stabilnosti. U drugom slučaju, javnost je promatrač politike, ekonomske reforme su zaobiđene, autoritarna vladavina se nastavlja, ekonomski rast je slabiji (iako relativno konstantan tijekom

vremena), a politika je obično stabilna. Treći je scenarij gori od oba prethodna, obilježavaju ga politička nestabilnost, ograničenja u konsolidaciji bilo demokracije ili autokracije, započinjanje ekonomskih reformi i neobično produžena razdoblja ekonomskog opadanja, a uz to demobilizirana, pasivna i apatična javnost (usp. Bunce, 2006., 613-614).

²⁴ U postkomunističkom kontekstu utjecaj oblika tranzicije očituje se na drugačiji način. On je važan u mjeri u kojoj utječe na obrasce kompeticije elita, na institucionalnu vladavinu stvorenu tijekom tranzicije i na prihvaćanje ili odbijanje novih pravila igre što ih diktiraju ključni činitelji. Na taj način sudjeluje u oblikovanju posttranzicijskoga poretka i politike (usp. Munck & Leff, 1997., 345). Nepolitički činitelji, osobito oni sociokulturni, tu imaju kontinuiran utjecaj i važnost.

²⁵ Ako su demokrati oni koji određuju pravila, nije važno koji će izborni sustav (parlamentarni ili predsjednički) biti uspostavljen. Različite vrste demokracije mogu djelovati jednako djelotvorno i trajati podjednako dugo. Najvažnije je koliko su oni na vlasti opredjeljeni za demokraciju i posvećeni njezinu ostvarenju (usp. McFaul, 2002., 213, 225).

²⁶ Usp. Kasapović, 1996., 14-15; Bunce, 1995., 111-117; Bunce, 2003., 171; Wiarda, 2001., 486-492.

²⁷ Npr. zemlje poput Španjolske, Portugala i Grčke odmah su primljene u okrilje tadašnje europske zajednice (dobivši obilnu ekonomsku i vojnu pomoć Zapada i NATO-a, kojemu su pripadale i prije demokratskih promjena), bez postavljanja uvjeta, kao što je slučaj s današnjim istočnoeuropskim zemljama pri ulasku u EU.

²⁸ Političke elite koje predvode demokratske procese vođene su ili su pod utjecajem kolektivnih preferencija i očekivanja, dok je njihov politički stil bitno obilježen njihovim povijesnim naslijeđem i političkom kulturom. Sociokulturni činitelji tako određuju snagu političkih pokreta za demokraciju i snagu liberalnih reformatora među političkim elitama (usp. Welzel, Inglehart, 1999., 3, 25-26; Inglehart, Welzel, 2005., 224-230; Eckstein, 1988., 790; Edvardsen, 1997., 212-216).

²⁹ Dok, s jedne strane, većina komparativnih demokratizacijskih studija unutar prostora postkomunističkih društava ima čvrsta stajališta o demokratizaciji kao primarno domaćem političkom procesu (tzv. područne studije), s druge strane postoje pokušaji sinteze strukturalnih pristupa i pristupa teorije aktera (strukture determiniraju aktere i određuju njihove izbore, kao i obrnuto, izbori i akteri određuju institucionalna pravila koja mijenjaju ili poništavaju strukturalne determinante). Međutim, u smislu izgradnje koherentne teorije, moglo bi se reći da su postkomunistička "tranzitologija" i "konsolidologija" još u početnoj fazi (usp. Elster i sur., 1998.; Kopecký, Mudde, 2000.).

LITERATURA

Almond, G. i Verba, S. (2000.), *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb: Politička kultura.

Beyme, K. (1992.), Transformacijska teorija – nova interdisciplinarna istraživačka grana?, *Politička misao*, 29 (3): 111-129.

Beyme, K. (1996.), *Transition to democracy in Eastern Europe*, Hampshire and London: Macmillan Press / New York: St. Martin's Press.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.:
RELEVANTNOST...

Bunce, V. (1995.), Should Transitologists Be Grounded, *Slavic Review*, 54 (1): 111-127.

Bunce, V. (2003.), Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience, *World Politics*, 55 (2): 167-192.

Bunce, V. (2006.), East European Democratization: Global Patterns and Postcommunist Dynamics, *Orbis*, 50 (4): 601-620.

Carothers, T. (2002.), The End of Transition Paradigm, *Journal of Democracy*, 13 (1): 5-21.

Dalton, R. J. (2006.), *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Washington, D.C: CQ Press.

Dawisha, K. (1997.), Democratization and political participation: research concepts and methodologies. U: K. Dawisha, B. Parrott (ur.), *The consolidation of democracy in East-Central Europe* (str. 40-65), Cambridge University Press, Cambridge/New York/Melbourne.

Diamond, L. (1999.), *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore: The John Hopkins University Press.

Eckstein, H. (1988.), A Culturalist Theory of Political Change, *The American Political Science Review*, 82 (3): 789-804.

Edvardsen, U. (1997.), A Cultural approach to understanding modes of transition to democracy, *Journal of Theoretical Politics*, 9 (2): 211-234.

Elster, J., Offe, C. i Preuss, U. K. (1998.), *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge: Cambridge University Press.

Enarnacion, O. (2000.), Beyond Transitions: The Politics of Democratic Consolidation (Review Article), *Comparative Politics*, 32 (4): 479-498.

Haggard, S. i Kaufman, R. (1995.), *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton: Princeton University Press.

Huntington, S. P. (1991.), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman/London: University of Oklahoma Press.

Inglehart, R. F. i Welzel, C. (2005.), *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*, New York: Cambridge University Press.

Jackman, R. W. i Miller, R. A. (2005.), *Before Norms: Institutions and Civic Culture*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Karl, T. L. i Schmitter, P. C. (1991.a), What Democracy Is... and Is Not, *Journal of Democracy*, 2 (3): 75-88.

Karl, T. L. i Schmitter, P. C. (1991.b), Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe, *International Social Science Journal*, 128 (May 1991): 269-284.

Kasapović, M. (1996.), *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Kitschelt, H. (1992.), Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations?, *The American Political Science Review*, 86 (4): 1028-1034.

Kopecký, P. i Mudde, C. (2000.), What has Eastern Europe taught us about the democratisation literature (and vice versa)?, *European Journal of Political Research*, 37 (4): 517-539.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P.
RELEVANTNOST...

Linz, J. i Stepan, A. (1996.), *Problems of democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Lipset, S. M. (1959.), Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *American Political Science Review*, 53 (1): 69-105.

Maldini, P. (2006.), Političko kulturalni preduvjeti demokratizacije, *Politička misao*, 43 (3): 87-108.

Moore, B. (1993.), *The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston: Beacon Press.

McFaul, M. (2002.), The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World, *World Politics*, 54 (2): 212-244.

Munck, G. L. i Leff, C. S. (1997.), Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective, *Comparative Politics*, 29 (3): 343-362.

Nagle, J. D. i Mahr, A. (1999.), *Democracy and Democratization*, London: Sage Publications.

O'Donnell, G. i Schmitter, P. (1986.), *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusion about Uncertain Democracies*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

O'Donnell, G. A. (1996.), Illusions about Consolidation, *Journal of Democracy*, 7 (2): 34-51.

Parrott, B. (1997.), Perspectives on postcommunist democratization. U: K. Dawisha, B. Parrott (ur.), *The consolidation of democracy in East-Central Europe* (str. 1-39), Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne.

Przeworski, A. (1986.), Some Problems in the Study of Transition to Democracy. U: G. A. O'Donnell, P. Schmitter, L. Whitehead (ur.), *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Przeworski, A. (1991.), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press.

Przeworski, A. i Limongi, F. (1997.), Modernization: Theories and Facts, *World Politics*, 49 (2): 155-183.

Putnam, R. (2003.), *Kako demokraciju učiniti djelotvornom: Civilne tradicije u modernoj Italiji*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Pye, L. W. (1965.), Political Culture and Political Development. U: L. W. Pye, S. Verba (ur.), *Political Culture and Political Development* (str. 3-26), Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Rueschmeyer, D., Stephens, E. H. i Stephens, J. D. (1992.), *Capitalist Development and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rustow, D. A. (1970.), Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, *Comparative Politics*, 2 (3): 337-363.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P:
RELEVANTNOST...

Whitehead, L. (2002.), *Democratization. Theory and experience*, Oxford/
New York: Oxford University Press.

Wiarda, H. J. (2001.), Southern Europe, Eastern Europe and Com-
parative Politics: Transitology and the need for New Theory, *East
European Politics and Societies*, 15 (3): 485-501.

Welzel, C. i Inglehart, R. (1999.), *Analyzing Democratic Change and
Stability: A Human Development Theory of Democracy*, Discussion Paper
FS III, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB),
Berlin: 99-202.

Zakaria, F. (1997.), The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs*, 76
(6): 22-43.

Relevance of the Transitional Model in the Postcommunist Context

Pero MALDINI
University of Dubrovnik, Dubrovnik

The starting point of this article is the assumption that the transitional model did not succeed as a coherent theory and that it is not able to give a sufficient explanation of democratic transitions, especially in postcommunist societies. Analyzing the transitional model's relevance in the postcommunist context, the author questions its basic assumptions and identifies key differences between southern and postcommunist transitions. Whereas the transitional model ignores structural prerequisites and sociocultural factors, it is lacking in specific causes and the nature of changes. Stressing the role of actors and the normative-institutional definition of democracy, the meaning and the content of democracy are reduced to the political level. At the same time, the extent and depth of changes, which in postcommunist societies significantly surpass the level of political change, are neglected. Through the comparison between southern and postcommunist transitions, it is visible that there are far more differences mutually hard to compare than similarities, whose comparison could be useful. The conclusion is that the transition process in postcommunist societies is indigenous and significantly more different than in southern transitions and that the theoretical framework of the transitional model has proven itself too narrow for its explanation, which requires a different and much broader theoretical approach.

Key words: transitional model, southern transitions,
postcommunist transitions, postcommunist societies,
democratization

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 781-804

MALDINI, P:
RELEVANTNOST...

Relevanz des Transitionsmodells im postkommunistischen Kontext

Pero MALDINI
Universität Dubrovnik, Dubrovnik

Der Artikel geht von der Annahme aus, dass es nicht gelungen ist, aus dem Transitionsmodell eine kohärente Theorie zu machen, noch soll es in der Lage sein, die Prozesse demokratischer Transitionen, zumal in den postkommunistischen Ländern, auf zufriedenstellende Weise zu erklären. Bei einer Analyse der Relevanz des Transitionsmodells im postkommunistischen Kontext werden seine Grundvoraussetzungen hinterfragt und die Unterschiede zwischen den Transitionen in den Ländern Südeuropas und Lateinamerikas einerseits und den postkommunistischen Transitionen andererseits herausgearbeitet. Da das Transitionsmodell strukturelle Voraussetzungen und soziokulturelle Faktoren nicht ausreichend wahrnimmt, entgehen ihm auch die spezifischen Ursachen und das Wesen von Veränderungen. Durch die Betonung von Akteuren und eine normativ-institutionale Definition der Demokratie werden Bedeutung und Inhalt der Demokratie auf die politische Ebene reduziert. Zugleich werden Umfang und Tiefe der Veränderungen, die in den postkommunistischen Ländern die Ebene politischer Wandel weitaus übertreffen, außer Acht gelassen. Ein Vergleich zwischen den Transitionen in südeuropäischen und lateinamerikanischen Ländern und den postkommunistischen Transitionen lässt schwer vergleichbare Unterschiede deutlicher hervortreten als Ähnlichkeiten, deren Komparierung durchaus lohnen würde. Der Verfasser kommt zum Schluss, dass der Transitionsprozess in den postkommunistischen Ländern ein autochthoner Vorgang ist, der sich ganz wesentlich von den südeuropäischen und lateinamerikanischen Transitionen unterscheidet, und dass sich ferner der theoretische Rahmen des Transitionsmodells als zu eng erweist, um es hinlänglich erklären zu können, sodass ein anderer und wesentlich breiter angelegter theoretischer Ansatz notwendig ist.

Schlüsselwörter: Transitionsmodell, Transitionen in Südeuropa und Lateinamerika, postkommunistische Transitionen, postkommunistische Gesellschaften, Demokratisierung